

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 110
(18697)

2015 чылдың
октябрь 6
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Мергежилиниң тергииннери

ШЕВЕР КЫС УДАЗЫНГА ОРААШПАС...

Даараныкчылар чай чок чымыштыг ижинде.

Идустан салым-чаянныг болуп төн-
ген кижилерни кым-даа магадаар:
ар, чуруур, даараар, дарганнаар
ле, оларның аразында чүнү кылбас-
чок дээр. Салым-чаянныглар
араанга көскү, хөйүнү хүндүткел,
талын чаалап алган кижилер боор.
Тыя сценадан таалап дыңнап чоруур
теривис, ыраажыларывысты таны-
кижилер чок. А хөйге эскертинмейн
р уран талантылыг кижилеривис
эмгежок. Оларны база улус-чон та-
илген турар ужурлуг. Олар езулуг
ткелге төлөптиг кижилер-дир.
зыл хоорайга «Чечек» ательези
ла ат-сураглыг черлерниң бирээзи
нын ам-даа сактыр-дыр мен. Оран-
ы-даа чараш, бүдүрген барааннары-
араш. Аңаа кире бээр, дыка хөй
ныкчылар цехтер аайы-биле чай
жылдаан, чүгле машиналарының
ы чаңгыланыр чүве-ле болгай.
ы-даа чагы кирирге, удаткан чок
ээр. Олазы бо хүн келгеш хемчээр,
силер дээр, айыткан шагында
а, шынап-ла, белен боор. Орус, тыва
ационалчы коллективтиң ат-сураа
чүгле республикага эвес, кожа-
а регионарга билдингир турган.
раттыг даараныкчылар-даа хөй.
арга-ла, тоолзуг амыдыралындан

ол бүдүрүлге кажан-даа адырылбас
ышкаш...

Хоозураашкынның коргунчуг чылда-
ры-даа келген. Бүгү чуртта-биле демей,
«Чечек» ательези база оочалгынга ал-
зып, буурап дүшкен. Ооң ынча хөй ажил-
чыннары ажил чок арткан. Амыдыралдың
ол бергелерин алып эртип шыдаваан
кижилер-даа бар-ла, кайы хире-даа кы-
загдаашкыннар турза, бодунуң күжү,
кызымаккайы болгаш салым-чаянны-
биле аңаа алыспайн, бут кырынга туруп
алганнары-даа бар.

Аржаана Оюн-ооловна Ондар кады
ажылдап турган эштери Анна Кыргысова
Ерина, Чечена Чимит-ооловна Салчак
олар-биле катчып алгаш, даараныкчы
мергежилеринге шыны болуп артып, биче
бүдүрүлгени тургузуп алганнар. Арга-дур-
жулгалыг даараныкчыларны чон танып,
биле берген турганындан чагыглар чок
үе турбаан. Эң эгезинден-не даарап-сеп-
тээр, быжар, чамаар, кызырар дизе-ле,
чоннуң дилег, чагыглары үзүлбээн.

Оран-сава хөлезини төлээринге на-
рын байдалдар турза-даа, чоорту орул-
газы немежиң, өзүп, чагыгларны боттары
дугуржулга езугаар тып, арга-дуржулгазы
бедээн. Өг-бүлениң ээзи, ие кижиге амы-
дырал дээнде канчап анаа олурар боор,
мастерлер-даа ажылынга кажараан деп

болур. Айда ажилдап ап турар акша-
шалыңы-даа хомудал чок. Чайгы үеде
чагыглар эвээжей бээр дээрден башка,
даараныкчыларда хостуг олурар үе-шак
чок. Тыва национал хептер, бөрттер,
тоннар дизе-ле, оларның дааравас-ла
хеви чок.

Артык чугаа чок, ажылынга чайзы-
рап, дааранып олурар кыстар-биле хөй
чүве чугаалажып, шаптыктаары эпчок.
Ынчалза-даа олар-биле каш сөс солчуп
четтигиптим. Кызылдың дааранылга ком-
бинадын дооскан чалыы кыстар чаңгыс
коллективке ажилдап эгелээнден бээр,
аразындан суг акпас эжишкилер апарган,
амыдыралдың аак-кээгин деңге үлежип
чоруур болдулар. Улус-чонунга эвилең-
ээлдек, арын-шырайы чазык дааранык-
чыларга чеде бээр болзуңарза, силерни
хүндүткел-биле уткуп ап, сүмезин кадып,
дузалажы бээр. Ала-чайгаар кижиниң
сагыжы оожургап, сеткили өөрүп чанар.

Аржаана Оюн-ооловна удурткан
даараныкчы кыстар Кызылдың төвүнде
Парлалга бажыңының адаккы кадында
бичежек цехте ажилдап оларлар. Шеве-
р мастерлер чагыкчыларын чалап турар,
оларның эжи кезээде ажык.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.
Чингис СААЯНЫҢ
тырттырган чуруу.

Вячеслав Фетисов: «Мен Тывага четкен мен...

«М-54» федералдыг трассаның
чаа угланышкыны Россияның кы-
зыгаар девискээрлериниң экономик-
тиг хөгжүлдесинге күштүг идиг бо-
лур. Тываның эң-не хөй шимчээшкенин
«Кызыл – Шагаан-Арыг – Чадаана – Хан-
дагайты – Боршоо» транспорт оруун
федералдыг өнчүже дамчыткан. «Енисей
М-54» угланышкынын республиканың
барыын талазынче углаан, ол ышкаш
тус черниң аэропортунга чаартылганы
кылыры көрдүнген. Мооң дугайында
чоокта чаа Тывага кээп чораан Федера-
ция Совединиң даргазының оралакчызы
Вячеслав Фетисов мынчаар демдеглээн:
«Тывага мен четкен мен, ол бойдузу-
биле байлак оран. Республиканың
амыдыралының кол оруунуң бүрүнү-биле
чаарттынары онза-дыр».

Михаил БЛИНКИН, ЭШУ-нуң Транс-
порт экономиказының болгаш транспорт
политиказының институтунуң директору:

«Кайы-бир оруктуң кезээн федерал-
дыг ужур-уткалыг болдурарын дилээн
ол-бо черлерниң дилеглери дыка хөй
боор-дур. Тывага хамаарыштыр хүлээп
алган шиитпир ол угланышкын политик-
тиг онза чугула болганындан регионнуң
дилээн хандырганы ол. Ол шиитпирде эк-
зотиктиг онзагай чүве чок, шуптузун шүүп
тургаш, хүлээп алган. Федералдыг ужур-
уткалыг апаарга, акшаландырышкын
хөй болуру чугаажок, ынчангаш оруктуң
шынары база эки болур. Регионнарның
автоорук ажылгалынга чарыгдаар акша-
хөреңгизи эвээш дээрзи билдингир».

Журналист Юрий ГЕЙКО: «Ук орукту
федералдыг ужур-уткалыг болдурганы
дыка эки-дир, чүге дизе регионнарның
акша-төгери чедишпезинден оруктар
чогуур деңгелде эвес турарын билер бис.
Кайда-даа кызырылда чоруп турар үеде
ону чедип алганы тус черниң чурттагы-
ларынга улуг өөрүшкү-дүр».

Сергей ГРУЗДЬ, «Транспорттун аайыыл
чок чоруу болгаш технологиялары»
сеткүүлдүн кол редактору:

«Тываның өөрүшкүзүн үлежип тур
мен, кайгамчык-тыр. Тывада оон өске
аэропорт ажил-агыяның чаартылга-
зы база эгелээн болгай. Бо ийи улуг
төлөвилелге чарыгдал 10 млрд. рубль
ажыг болур. Ону чедишкенин боттан-
дырары республиканың экономиктиг
амыдыралының сайзыралынга канчаар-
даа аажок улуг ужур-дузалыг. А амды-
зында республикада демир-орук безин
чок болгай. А Тываның сонугадып болгу
дег чүүлдери-ле хөй».

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол
ол шиитпирни хүлээп алзын дээш, алды
чыл туржуп келген, ол 2016 чылдың
январьдан эгелеп күштүг болуп кирер.
Ынчангаш Кызыл – Шагаан-Арыг – Чада-
на – Хандагайты – Боршоо федералдыг
бюджеттиң 2018 чылга чедир бюджетке
алганы кара чаңгыс орук болуп турар.
Чорук чогаан деп болур, ынчалза-даа ону
төнчүзүңге чедиреринге чедир ам-даа
улуг күженишкын болгаш үзүктелишкын
чок ажил негеттинер.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРНЫ ЧУГААЛАШКАН

Сентябрь 30-де Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының 24 дугаар ээлчег-лиг сессиязы болуп эрткен. Ук хемчегни Кызыл хоорайның баштыңы Дина Оюн башка-рып эрттирген. Хуралга бюджет айтырыгының өскерилгелерин болгаш Доңмас-Суг талазының чаартылгазының дугайында чугаалашкан.

Чоокта чаа, сентябрь 13-те, эрткен соңгулдага 4 депутат соңгуткан. Оон мурнунда ажил-дап турган депутаттар Люд-мила Тас-оол, Раиса Күжүгет, Светлана Ощепкова болгаш Эрес Чүлдүмнү күрүнө ажи-лынче шилчээни-биле хостаан. Оларның орунга соңгуткан чаа депутаттар Шолбан Холуя, На-талья Масленникова, Андрей Монгуш болгаш Дмитрий Крапи-вин депутаттар санынче кирип, ажилын эгелзэн.

Чаа соңгуткан депутаттарны тус-тузунда комитеттерже кири-ген. Культура, спорт, национал

политика комитетинге Андрей Монгуш, өөредилге болгаш аныяктар политиказының коми-тетинге Наталья Масленникова, чуртталга-коммунал болгаш тудуг, орук, база чер айтырыг-ларын харыялаар комитетинге Дмитрий Крапивин, саң-хөө, сайгарлыкчы чорук болгаш ка-дыкшыл, социал политика коми-тетинге Шолбан Холуя кирген.

2015-2016 чылдарда тус чер бюджетинде өскерилгелер-биле хоорай чагыргазының саң-хөө талазы-биле даргазы Кежи-оол Тулуш таныштырган. Оон соонда хоорайның Доңмас-Суг талазын чугаалашкан. Перво-майск кудумчузундан Салчак Тока кудумчузунга чедир 180 чер участоттарының 56-зының документилери бар, 120 чер участоттарында чүү-даа чок, 81-и планда шуут кирбээни то-дараттыган. Ам-даа хыналданы чорудуп, Доңмас-Суг девискээ-рин чугула хайгааралда алган.

Бистиң корр.

БЮДЖЕТТИ ЧАҢГЫС ЧЫЛГА ПЛАННААР

Моон мурнунда чылдарда бюджетти үш чылга план-нап турган болза, бо чылын чаңгыс чылга санаар.

Ындыг шиитпирни Тыва Рес-публиканың Чазаа 2016 чылда бюджет төлөвилелиниң онзагай талаларын өөренип көрүп тургаш хүлээп алган хоойлуга дүүштүр тургускан, үш чылдың бюджетин чурттуң-даа, регионнарның-даа деңнелинге планнаар ажилды түр соксаткан. Бюджеттин па-раметрлерин тодарайдып тура-шын эвес апаар чүүлдерден чайлаары-биле, саң-хөө болгаш чиг эт рыноктарында турум эвес байдалдарның үезинде бюджет системазында туруп кээп болур дең-дески эвес айыылды бол-дурбазы-биле чаңгыс чылдың бюджетинче шилчири сорулга салдыган деп, ТР-ниң Саң-хөө яамызы тайылбырлап турар.

Чаңгыс чылдың бюджетин ажилдап кылырының болгаш

бадылаарының чурумунуң ду-гайында регионнуң хоойлузунуң төлөвилелин республиканың Саң-хөө яамызы Тыва Респу-бликаның Дээди Хуралынче (парламентизинче) кириген. Хоойлунуң ол төлөвилелинде чаа бюджетти чугаалажып көөр кылдыр кириериниң хуусаазын база узаткан, мурнунда ону ноябрь 1-ден орайтатпайн ки-риер турган болза, ам ноябрь 25-ке чедир кирип болур апарган. «Саң-хөө төлөвилелин амгы байдалдарда шынарлыг кыл-дыр белеткеп алырынга бо чаа хуусаа ужу-дузалыг болур» — деп саң-хөө албан черинде чугаалап турар.

Бюджет чорудулгазынга ын-дыг өскерилгелерни кириерин тус чер бот-башкарылга органна-рынга база сүмелзэн. Ону хүлээп алырының хуусаазы мурнунда ноябрь 15 турган болза, ам де-кабрь 1-ге чедир узаткан.

КИЧЭЭНГЕЙЛИГ БОЛУП, МЕГЕЧИЛЕРГЕ АЛЫСПАҢАР

Тыва Республикада Херег-лекчилерниң эрге-ажыын кам-галап хайгаараар эргелелдин удуртукчузу Людмила Салчак Тываның сайгарлыкчыларын-га оптуг-кажар кижилерниң аспаанче кирбизин сагындыр-ган кыйгырыгны кылган.

Октябрь 2-де элзэн каш сай-гарлыкчылар оларның албан черлеринге танывазы кижилерден телефон дамчыштыр дилеглер келгенин дыңнаткан. Ында чугаалап турары болза, сайгарлыкчы албан черлеринге телефон долгааш, удуртукчу-зун кыйгырыптарын дилээш, Людмила Салчактың адындан истелге адаанда кижилерни аңгылаан черде (изоляцияда) туберкулезтүн непереп тып-тып келгени-биле 2-3 шактың дургузунда деткимче акша-хөреңгини шилчидериниң ду-гайында дилег кирген. Дилегни кириген соонда, «Витафарм» ААН-ниң банкыда агар санын таварыштыр банк картасынче акшаны шилчидерин дилеп, харын-даа картаның дугаа-рын адап берген. Чамдык сай-гарлыкчылар туберкулезтан араан кижилерге дузалаарын-га беленин илередип, банкыда

агар саннарының дугаарларын чорударын дилзэн.

Эргелелдин удуртукчузу сайгарлыкчы албан черлериниң кириген билдиришкенинче хамаарыштыр эрге-хоойлу ор-ганнарынче соталыг телефон-нар дугаарларын айтып, чамдык кижилерниң кажар-оптуг кижилер-биле чугаазының бижидил-гезин кожуп тургаш, билдириш-кинни кириген.

Хереглекчилерниң эрге-ажыын камгалаар талазы-биле Федералдыг албан өске регион-нарда мындыг хевирлиг хоойлу хажыдышкыннары илереп турарын РФ-тиң ИХЯ-зынга дыңнаткан турган. Федералдыг деңнелде кончук таптыг аай-лап каан кажар-оптуг схема бар дээрзин ол албан черлери даап бодап, ажилдап турар. Ынчангаш Тыва Республикада Хереглекчилерниң эрге-ажыын камгалаар эргелел 8(394-22)5-26-04 дугаарлыг телефонче азы эрге-хоойлу органнарынче мындыг хевирлиг байдалдар тургустуна бээрге, долгаарын дамчытыпшаан, кайнаар-даа, кандыг-даа байдалда акша-хөреңгилер шилчитпезин баш удур дыңнадып тур.

Дмитрий МЕДВЕДЕВ: «Регионнарда дуза федералдыг бюджет ам-даа көргүзөр»

Делегейин «Сочи-2015» инвестиция шуулганынга «Өзүлде ам-даа уламчылаар: Россияга стратегиялар» деп пленарлыг хуралга РФ-тиң Чазааның Даргазы Дмитрий Медведев чүве чугаалаан.

Ол хуралга Россияның ре-гионнарының баштыңнары, РФ-тиң адырлар яамыларының, улуг-улуг компанияларның удур-тукчулары киришкен. Ол ху-ралга Тываның Баштыңы Шол-бан Кара-оол база киришкен болгаш шуулганың баштайгы хүнүнде Тываның хөгжүлдээниң дугайында айтырыгны РФ-тиң үлетпүр болгаш садыг сайды Денис Мантуров-биле сайгарып чугаалашкан.

Россияның Чазааның Дар-газы Дмитрий Медведев пле-нарлыг хуралга чүве чугаалап тургаш, амгы кризис чаа негел-делерни тургузуп турар дээрзин айыткан. «Чугаа болза, делегей ажил-агыяының дараазындагы он-он чылдарда сайзыралын тодарадыр экономиктиг болгаш социал байдалдарның дуга-йында болуп турар» — деп, ол демдеглзэн.

Сайзыраары-биле өскеле-ринге чедер дээр сорулгадан ой-талаар ужурулг дээрзин ол айыт-кан. «Амыдыралды чүгээртедир дээр оралдажыры эвээш. Ын-чаар болза, шуут хожудап каар бис» — деп, Д. Медведев чугаа-лаан. Чурт өскерилгелерден кортпас ужурулг, ол харын-даа сайзыраарыга аргалар тургу-зар. «Кандыг аргалары дээрзин эки билип турар бис, амгы үеде эксперттер хаара туттунган, олар стратегия-2030 — деп Россияның социал-экономиктиг хөгжүлдээниң стратегиязын тургузуп эгелзэн, ол органы долзуу-биле ажыглаар ужу-руг бис» — деп, Россияның Чазааның Даргазы медеглзэн.

Россияның экономиказының өзүлдээниге чугула чүүл болза, даштыкы экономиктиг ыйы-

дышкыннар турза-даа, эконо-миктиг хосталганың кызыгаа-рын калбартыры чугула деп ол айыткан. 2015 чылда регион-нарда бюджет чээлилериниң хемчээлин улгаттырар дээрзин Дмитрий Медведев демдеглзэн. «Регионнарның өрезин кызы-рары-биле аар өртектиг рынок чээлилериниң орунга чиик өртектиг бюджет чээлилерин тыпсыр бис. Бо чылын ындыг чээлилерниң хемчээлин план-наттыганындан ийи катап хөйү бээр бис».

Федералдыг бюджет моон соңгаар-даа регионнарда ду-зазын чедирерин уламчылаар. Ындыг турбузе орулгаларны ылаптыг хуваарын Чазак Дарга-зы сүмелзэн. «Социал болгаш чуртталга программаларына, инфраструктура сайзыра-дырынга, биче болгаш ортумак бизнести хөгжүдеринге болгаш

ону деткиринге акша ыс-рар ужурулг» — деп, Д. Медведев демдеглзэн.

Эртем, социал болгаш дүрүлге адырларына а-даары-биле бир дугаар б-кеттирген хуу сайгарлы-ларның үндүрүүнге ийи-дың чапсарын тургузар регионнарда тывыскан да ол айыткан. «Келир чылда леп регионнар федералды-жетче шилчидер төлөвиле болгаш үндүрүлгелерин и-триалдыг болгаш техникта-тарның инфраструктуразын-гузарынче шилчидер арга-дап эгелээр» — деп, ол не-мелзэн.

Амгы үеде регионнар са-ралының федералдыг тур-сорулгалыг программалары инвестиция планнары-бол холбаштарының талазы-айтырыгны шиитпирлеп тур-дээрзин ол дыңнаткан.

САЙЗЫРАЛ АЙТЫРЫН ЧУГААЛАШКАН

РФ-тиң Үлетпүр болгаш садыг яамызы биле Тыва Республиканың Чазааның ара-зынга үлетпүр политиказының болгаш садыглаашкын ажил-чорудулгазының поли-тиказының талазы-биле кады ажилдажылга дугайында дугуржулганы Делегейин «Сочи-2015» инвестиция шуул-ганынга дүүштүр чарган.

Ол документке атты феде-ралдыг сайыт Денис Мантуров болгаш Тываның Баштыңы Шол-бан Кара-оол салган. Чугаа-лажышкыннар үезинде регион удуртукчузу республиканың сайзыралына хамаарышкан айтырыгларны таныштырган. Пассажир аргыштырылганын боттандырар автобустарны бол-гаш чуртталга-коммунал ажил-агыяының техниказын садып алыры-биле холбашкан суб-сидияларга Шолбан Кара-оол доктааган. Херектиң ужуру чүл дээрге, «Үлетпүрнү сайзырады-ры болгаш оон чижилгеге кир-жир аргазын бедидери» күрүнө программазының «Автомобиль үлетпүрү» иштиги программа-

зында бойдуштуң өрттеткен газы-биле ажилдаар автобустарны болгаш коммунал техниказын садып алыры көрдүнген. «Тыва-да бойдуштуң өрттеткен газын ажыглаар инфраструктуразын сайзыраңгай эвезинден одаар чүүлдүн ол хевир-биле ажил-даар техника ажыглаттынмайн турар» — деп, Шолбан Кара-оол демдеглзэн. Ынчангаш, ол даңзыга өрттеткен углеводород газы-биле ажилдаар техниканы садып алыр органы ол даңзыга кириерин регионнуң удуртукчузу дилзэн.

Тываның сайгарлыкчыларын-га ыяшты болгаш дилиг мате-риалдарын Моолдун кызыгаар чоогунда аймактарына чеди-рер органы тыпсырын Тываның Баштыңы РФ-тиң үлетпүр бол-гаш садыг сайды-биле чугаа-зында көдүргөн. Ындыг арга республиканың барыын талакы кеззэнге ыяш болбаазырадыр ажил-чорудулганы калбартыр органы тургузар, ынчан улус турум орулгалыг апаар болгаш девискээрин хөгжүдүп алыр ар-галыг болур.

ССРЭ буступ дүшкен со-да, ажыглаттынмайн бар «Тыва кобальт» комбинат хамаарыштыр айтырыгны Шол-бан Кара-оол база көдүр-1991 чылда ол комбинат-дынган, бүдүрүлгениң арт-чыларын хөмгөн чер участ-«Чер иштиниң байлактары дугайында» хоойлу езугу-Федералдыг өнчү болуп арт-Хову-Аксында никель, кобаль-рудаларының чыдынын са-зырадыр херек деп, респу-лика Баштыңы санаан, ч-дээрге ол чурттуң эрге-ажы-тарынга дүгжүп турар бол-Россияның Президентизин даштыкы барааннарны со-бүдүрүлгелерни тургузарын дугайында угланышкынны чүүлдешкен.

Шолбан Кара-оолдун көдү-турар айтырыгларын чоокку-ылаптап сайгарарын тала-дугурушкан. Баштай респу-каже сайыт Денис Мантуров сүмелзэни специалистерни-ныжар кылдыр чорудар.

Петр МОРОЗОВ: «Тыва Республиканың Улустун башкызы — меңээ эң эргим шаңнал-дыр»

Башкы хүнүгө тураскаат- байырлыг хурал Тыва Рес- публиканың Чазаанга болган.

Региондан дашкаар сур- ылап чорупкан Тываның Шолбан Кара-оолдун үнүнден Чазак Даргазының башкызы Анатолий Дамба- ы башкылар ниитилежил- ге байыр чедирген: «Бо- ын силерниң байырлалыңар агай—50 чыл юбилейи-биле айткан. Мурнунда турган 33-нчү девисээринге Баш- кы хүнүн 1965 чылда тургускан. Бээр чартык чүс чылдың турунда октябрьның баштайгы күнүнде өөредилгениң бүгү чылдакчыларыңа эрес-шудургу ажалы дээш четтиргенивис- илередип турар бис».

Башкыларның ажилдаарыңа арымчалыг байдалдары тур- ы дээш республиканың Чазаа- ыт күженишкисинерни үндүрүп- ы деп, Анатолий Дамба- ырак демдеглээн. Бюджет ырының ажилдакчыларының ыл төлевирин өстүрериниң тайында Россияның Прези- ытинин Чарлыыңа дүүштүр- ыкыларның күш-ажылыңа- ыпиг төлевирни боттанды- ы-биле хемчеглер алды- ып турар. Чижээ, 2014 чыл- ы республиканың педагогика- ылдакчыларының ортумак- ыл төлевири 25 муң 845 рубль- ыган, башкыларны—26 муң- ы рубль, ол дээрге регионда- ытумак ажил төлевиринден- ык болуп турар.

Эр башкылар дугайында- ырнат төлевилели баш- ыкы түннелдерни берип тур- ы. Тываның Башкыларның- ылевилелин күсүдип эгелээ- ындан бээр эр башкыларның- ы көвүдээн, 2013 чылда 99- ыкы турганындан, бөгүн 197- ыкы. Кадрларны чаартырының- ылы база эки чоруп турар, 5- ыкы чедир стажтыг башкыларның- ыу көскүзү-биле өскөн.

Педагогтарның болгаш башкы- ы коллективтериниң ажылының- ыларын бедидериниң бол- ы идиг бээриниң аңгы-аңгы- ыврлерин республикада

кирип турар. Чижээ, Тыва- ы Республиканың Башкыларның 50- ы муң болгаш 30 муң рубль түннүг- ы шаңналдарын чаа өөредилге- ы программазын ажылап эгелээ- ы эң эки 10 башкыга тывыскан. Байыр чедирешишкисиниң чылыг- ы сөстөрүн бижээн хүндүлел би- ыжиктерни Чазак Даргазының ора- ылакчызы Анатолий Дамба-Хуурак- ы биле өөредилге болгаш эртем- ы сайыды Каадыр-оол Бичелдей- ы тывыскан.

Конкурстун тиелекчилериниң- ы аразында Кызыл районнуң Каа- ы Хем суурда №1 школаның эге- ы класстар башкызы Ольга Никола- ыевна Ашанина база бар. 33 чыл- ы стажтыг ол дуржулгалыг баш- ыкы «Эге класс өөреникчизиниң- ы жүжүк-бижик өөредилгезинге бол- ыгаш сөс-домаан сайзырадырыңа- ы чаартылга технологиязы» тө- ылевилелди күсүдип, кичээл- ынгге ажилдың коллективтиг, бөлүк, тус-тус хевирлерин ажы- ылап турар. Ооң өөреникчилери- ы муниципалдыг, регион болгаш- ы федералдыг деңгелдерге эрткен- ы конкурстарга болгаш олимпиада- ыларга шаңналдыг черлерни ээлеп- ы турар.

Ак-Довурак хоорайның №3 ор- ытумак школазының математика, ы информатика башкызы Руслан- ы Вячеславович Саая деп аныяк- ы кижиниң ажил-чорудулгасын база- ы эки деп үнелээн. Школага ажил- ыдап келген 5 чылының дургузунда- ы ол бодун билдиле, чогаадыкчы- ы башкы кылдыр көргүскөн. Ки- ычээлдерге-даа, кичээлден даш- ыкаар үеде-даа кижиниң угаан- ы медресин сайзырадырыңче, кадыкшылга хора чедирбезинче- ы уланган технологияны, а ол- ы ышкы эки түннел чедип алыр- ы аргалары ажылап турар.

Республиканың эң эки баш- ыкыларынга, өөредилге систе- ымазын сайзырадырыңа улуг- ы салышкынны кириген хоочун- ы нарга күрүне шаңналдарын ты- ывыскан. Өөредилге талазы-би- ыле ачы-хавыязы болгаш хей- ы чылдарда ак сеткилдиг ажи- ылы дээш Тыва Республиканың- ы Башкыларның Хүндүлел бижи- ы биле Чөөн-Хемчик кожууннуң

Шеми суурда эге класстар баш- ыкызы Таисья Даптаковна Ооржак, ы Россияның болгаш Тываның- ы демнежилгезиниң база Кызылдың- ы үндезилеп тургустунганының- ы 100 чылының юбилей медалы- ын ТР-ниң Күрүне лицейиниң- ы директорунун өөредилге- ы кижизидилге ажылының талазы- ы биле оралакчызы Вера Март- ыоловна Алдын-оолга тывыскан.

Күрүне шаңналының база- ы бир алыкчызын зал бут кырыңа- ы уткаан. Өөредилгениң хоочуну, ы сурагыг педагог болгаш рес- ыпубликага өөредилгениң амгы- ы системазын тургускан күрүне- ы ажилдакчызы Петр Александр- ыович Морозовтун адын Тывада- ы билбес кижик чок. Республиканың- ы дыка хей уругларының Башкызы- ы школа башкызындан өөредилге- ы сайыдынга чедир орукту эрт- ыкен. Амгы үеде Петр Морозов- ы Бүгү-российжи «Педагогтар ни- ытилежилгези» организацияның- ы республика салбырын удур- ытуп турар. Өзүп оор салгалды- ы өөредиринге болгаш кижизи- ыдеринге салышкынны база хей- ы чылдарда ак сеткилдиг ажилы- ы дээш, аңаа «Тыва Республиканың- ы Улустун башкызы» хүндүлүг атты- ы тывыскан.

Ол хүндүлүг ат ооң бүгү шаң- ыналдарындан эң үнелиг деп, Петр- ы Александрович чугаалаан. «Мээң- ы күш-ажылымны ынчаар бедии- ы биле үнелээни дээш, Шолбан- ы Валерьевичиге, республиканың- ы Чазаанга өөрүп четтирдим. Эрт- ыкен 45 чылдың дургузунда мээң- ы биле эгин кожа ажилдап чораан- ы бүгү кижилерге өөрүп четтир- ыдим. Бистиң кады кылган күш- ы ажылывыстың ачызында бөгүн бо- ы улуг шаңналды ап тур мен. Ону- ы республиканың башкыларыңа- ы эң улуг уjur-дузалыг, эң үнелиг- ы болгаш эргим шаңнал деп санаар- ы мен».

Башкы хүнүгө тураскааткан- ы байырлыг хуралга ведомство- ы шаңналдарын база тывыскан. Өзүп оор салгалды кижизиде- ыринге улуг чедиишкисинери дээш- ы Россияның Өөредилге болгаш- ы эртем яамызының Хүндүлел би- ыжи-биле республикада элээди

уругларның спорт школазының- ы организастыг килдизиниң на- ы чальниги Евгения Владимиро- ывна Шутова шаңнаткан. «Рос- ысия Федерациязының ниити- ы өөредилгезиниң хүндүлүг ажил- ыдакчызы» хүндүлүг атты Улуг-Хем- ы районда Торгалыг школазының- ы башкызы Долбаа Монгушев- ына Дондукпа, Кызыл хоорайда- ы №12 школаның башкызы Ирина- ы Федоровна Козловага, Чеди- ы Хөл кожууннуң өөредилге- ы эргелелиниң кол специализи Та- ытьяна Леонидовна Бодяшинага, ы республикада уругларның спорт- ы школазының тренер башкызы- ы Раиса Сергеевна Тутатчиковага- ы тывыскан.

Чазак Даргазының оралак- ычызы Анатолий Дамба-Хуурак- ы Тываның Башкыларның болгаш- ы Чазааның өмүнээзинден баш- ыкыларга Тываның чаагай чоруу- ы дээш ажилыңа улуг-улуг че- ы диишкисинерни күзээн. «Күрүне- ы шаңналдары алган кижилерге- ы чүректиң ханызындан бай- ыыр чедирип тур мен. Силерниң- ы кижик бүрүзү чүгле бистиң- ы республиканың хөгжүлдезинге- ы улуг салышкынны кириген- ы эвес, профессионал болгаш- ы хамааты хүлээлге, бистиң- ы өгбелеривиске хүндүткел, шын- ычы болгаш тургузукчу күш-ажылче- ы чүткүл деп эртинелерни бодунуң- ы амыдыралыңар-биле көргүзүп- ы чоруур силер. Оларга ниитилел- ы болгаш чон үнелелин берип тур- ыар. Силерниң эрес-шудургу күш- ы ажылыңар дээш четтиргенивисти- ы илеретпес аргавыс чок»—деп, ол- ы чугаалаан.

Чаа өөредилге программала- ырын иделкейлиг кириген эң эки- ы башкыларның конкурсузунга Тыва- ы Республиканың Башкыларның- ы 50 муң рубль хемчээлдиг шаң- ыналдарын алган башкылар:

Ак-Довурак хоорайда №3- ы школаның математика, инфор- ы матика башкызы Руслан Вячес- ылавович Саая, Тываның лицей- ы интернадында орус дыл болгаш- ы литература башкызы Сюзан- ына Иргитовна Көк-кыс, Кызыл- ы районнуң Каа-Хем суурда №1- ы ортумак школаның эге класстар- ы башкызы Ольга Николаевна- ы Ашанина, Кызыл хоорайда №14- ы ортумак школаның хореография- ы башкызы Уяна Базыр-ооловна- ы Ооржак, Тожу кожууннуң Ий ор- ытумак школазында англи дыл баш- ыкызы Алдын-Ай Эрес-ооловна- ы Куулар, Кызылдың №2 ортумак- ы школазында тыва дыл башкызы- ы Солаңгы Эресовна Лопсан.

Дараазында башкыларга- ы Тыва Республиканың Баш- ыкыларның 30 муң рубль хемчээл- ы диг шаңналдарын тывыскан:

Республиканың лицей-интер- ы надының класс удуртукчузу Вя- ычеслав Сергеевич Күчүге, Өвүр- ы кожууннуң Хандагайты ортумак- ы школазының класс удуртукчузу- ы Анай-Хаак Ивановна Лопсан- ы Серен, Мөңгүн-Тайга кожууннуң- ы Мугур-Аксы суурда №1 школаның- ы класс удуртукчузу Урана Достай- ыоловна Ондар, Кызыл хоорайда- ы №9 гимназияның класс удур- ытукчузу Айлана Кадыр-ооловна- ы Иргит.

Любляна ЕНЗАК.

А. ЕНЗАКТЫҢ тырттырган- ы чуруу.

ДУС-ДАГ ШКОЛАЗЫ 75 ХАРЛААН

Мээң өөренип чорааным- ы Дус-Даг школазы сентябрь- ы айда 75 чылын демдеглеп- ы эрттирген.

Төрээн школавыстың төөгү- ы лүг арыннары булун бүрүзүнде- ы демдеглеттинген, хейү-биле- ы чырыттынган. А мен маңаа- ы Торгалыг ортумак школазынга- ы боттарының хып дээн аныяк, ы шалыпчы ажилчын базымна- ырын эгелээн башкыларымның- ы дугайында бижижесдим. Олар- ы кымнарыл дээрге: Вера Тюлюш- ыовна Ажы-оол, Вера Михайло- ывна Монгуш. Аттары безин дөмей- ы башкыларымга эң-не ынак- ы болгаш чоргаарланыр мен. Чүге- ы дизе оларның изин истеп, башкы- ы мергежилдиң дээди эртемниң- ы чедип алдым. Эртем-билигиниң- ы делгем оруун ужуктап каан- ы башкыларымның арга-сүмезин, ы байлак дуржулганыңа кадагалап- ы арттырып алдым.

Амгы үеде олар ышкыш- ы аныяамдан тура төрээн шко- ы ламда ажилдап, директорнуң- ы өөредилге талазы-биле оралак- ычызы болуп, база математика- ы башкылап ажилдап тур мен. ы Бодунуң өөреникчилеримге- ы бедик билигни чедирер дээш- ы кызып ажилдап тур мен.

Мени өөредип каан баш- ыкыларымның амыдыралы безин- ы кончуг дөмей, олар кайызы-даа- ы ийи ажи-төлдүг. Вера Ажы-оол- ы — Айкиз деп чараш кыстыг, Аяс- ы деп оолдуг. Башкының уруу- ы Айкиз Борисовна авазы ышкыш- ы орус дыл, литература башкы- ызы эртемниг, огу Аяс Дус-Даг- ы школазынга ОБЖ башкылап- ы ажилдап тургаш, амыдыралы- ынын аайы-биле Кызыл хоорайда- ы ажилдап, чурттап чоруур.

Вера Монгуш башкымының- ы уруглары Орлан биле Чойгана- ы Кызыл хоорайда ажилдап тур- ыарлар. Чойгана Владимировна- ы — Башкылар билии бедидер- ы институттун ректору, огу база- ы специалист ажилдакчы. Башкы- ыларым кайызы-даа уругларын- ы төлөптиг кижилер кылдыр ки- ыжизидип өстүргеннер. Оларның- ы уруглары чуртун сайзырады- ырыңа үлүг-хууун кириштирип- ы чоруур үлегерлиг кижилер.

Ынчангаш башкыларымга- ы чоргаарланып, оларның чы- ымыштыг ажил-ижиниң базы- ымын уламчылап, школамда- ы оларның адын сыкпайн кызып- ы ажилдап, чурттап чор мен. ы Школавыстың 75 чыл болган- ы байырлалыңа башкылары- ывыс-биле сактышкыннарыңа- ы чугаалажып турганывыс ут- ы тундурбас болуп, таңмаланып- ы арткан. Ол ышкыш школаның- ы доозукчуларының аразында- ы алдар-аттыг кижилер хей. Олар- ыга чоргаарланып турар бис. ы 1982 чылдың доозукчуларының- ы өмүнээзинден башкылар хүнү- ы эрте-даа берген болза, башкы- ыларымга кадыкшылды, узун на- ызынны, ак орукту «Шын» солунну- ы дамчыштыр күзеп ор мен.

Саяна ШАРЫЙ-ООЛ,

Дус-Даг школазында мате- ы матика башкызы, 1982 чылдың- ы доозукчузу.

ҮЛЕГЕРЛИГ БАШКЫ

Орлаана Мажыевна эжимниң төлөптүг болгаш аял
ишчи төөгүзү ам-даа улам байызын деп йөрзөвшү
башкылар хуну-биле байыр чедирип олур мен.

Өөредилге болгаш кижизидилге

КАДЫ ДООСКАН ӨӨРҮМ САКТЫП...

1965 чылдың доозукчулары.

Чыл. Ол чылдың чазынын-
аа-Бажы ортумак школазын
еникчи дооскан бис. Школаны
п, башкыларывыс-биле байыр-
анывыстан бээр бо 2015 чылда
а-ла мугур 50 чыл болуп турар.
ачы өөрлерим аразында кандыг
баштак, топтуг-томаанныг, эрес-
угаангыр-сагынгыр кижини чок

ыгкласчы эштерим школаны доос-
ны-бүрү эртем-мергежилди чедип
оттарының ажил-чорудулгазының
биле, адыр бүрүзүнде, күрүнеге
луг-хуузу кирип ажилдаан. Дээди
билиг эштеривистин хөй кезин
оранче» чоргулаан, а артканнары-

выс ам бо хүнде хүндүлүг дыштанылгада
хоочуннар бис.

50 чыл дээрге амыдыралдың оруунуң
«алдын» үези-дир. Ынчан, 1965 чылда,
хып дээн чалыы назында оолдар-кыстар
бис. А бо хүнде баштарывыс дүктери агара
берген, уруг-дарывыстың, уйнуктарының
безин ажы-төлдерин карактажып, чурттал-
гага өөрүп чоруур бис.

Ынчангаш чаңгыскласчы эштерим-
ге ам-даа аныак сеткилдиг, омак-хөглүг
болурунарны, оруунар ак, сүлдөңер бедик
чорзун!

Чашкы база чалыы үө
Чарышканзыг шуужуп эрти.
Өйү кээрге, черле ындыг,
Өөреникчи чылдар эртер.

Амыдырал дүлгүүрү боор
Алдынналдыр сиилбил каастаан
Аттестаттар алгандан бээр,
Ам бо чылда беженнэн бис.

Бежен чылдар дүргүзүндө
Бергелерге торулбаан бис,
Аңгы-аңгы эртем чедип,
Амыдырал, чурттал чор бис.

Төрзэн, чараш Тыва черни
Чайынналдыр хөгжүдөр
Чымыш-ишке чүгленипкен,
Чылдарывыс уттундурбас.

Роза САИН,

1965 чылдың Чыраа-Бажы ортумак
школазының доозукчузу.

КУШ-АЖЫЛГА АДА-ИЕНИҢ ҮЛЕГЕРИ

Амыдыралывыс оңмас чечээ»
«төлүвүстүң кижизидилгезин-
нүн-даа мурнунда ада-иениң
ының ажил-ишти, амыдыралчы
үдүштүг үлегери кол черни ээлеп
Чаш төл төртүтүнүп келгеш, ада-
ден шилчип келген аажы-чаңның
а, багай-даа талаларын бодунга
ип эгелээр. Бичии кижиниң угаан-
ы, сагыш-сеткилинге үлегерниң
ры кончуг улуг. Ынчангаш 30 ажыг
школага ажилдап келгеш, 50 хар
ке чурттааш, кижизидилге дуга-
чамдык бодалдарымны аныак
лер-биле үлежир бодадым.

ер деп чүл? Өттүнчек — өөрени-
луг кижиниң боттарын алдынып
унуң эки-даа, багай-даа талаларын
жилер эскерип көргөш, ону өттүнүп
ээр. Амыдыралга улуг кижилер эки
ни арттырып каары кончуг күзенчиг.
аазында мен бо бичии арга-сүмемге
еге күш-ажыл кижизидилгезинге док-
ерейн. Күш-ажыл — амыдыралдың
ни. Күш-ажылга кижизидилге ада-
бажың иштинде ажил-ишти шын,
чалыг таарыштырып алганы-дыр.
а-даа, ачазын-даа ажилды канчаар
турарын уруглары көрүп өзүп-орар.
бажың иштин бора бүдүн аштап ал-

гаш орар болза, кыс уруглар улгадып келгеш
ол-ла хире байдалга амыдыралче кирер.
Ону ажырбас деп бодаар. Шыны кээрге,
бажың ишти чараш болгаш кончуг арыг ту-
рар кылдыр кыс уругларны чаңкытылары
ава кижиниң дорт хүлээлгези.

Күш-ажыл кижизидилгезинге хөй-ле
суртаал херекчок, ада-иениң үлегери хе-
рек. Авазы аяк-саваны шевергин чугташ,
шкафче аайлыг салып алыры уругларга
үлегер. Бажың иштин аштап-арыглап
тургаш, чүгле көскү черлерни аштап, чуп
ап турар болза, ындыг үлежер уругларга
артып каар. Ол багай үлежер уруг өзүп
кээрге, ооң бот-тускайлаң амыдыралыңа
шаптыктыг. Амыдыралдан көрүп чоруурга,
мындыг таварылгалар бо-ла эскертине
бээр. Чаа-ла 2, 3, 4 класс уруг. Авазы дыка
хөй ажилды оозунга дагып каар, ону ол
ава уруумну ажил-ишке өөредип тур мен
деп бодаар. Бичии уругларга эмин эрттир
хөй ажил дааскан херээ чок, ол ажилдан
ырмазырай бергеш, чалгаа, шүшпөң киж
болуп өзүп кээри магатчок. Уруглары-биле
бажың ажилын деңге кылыры үлүг үлежер.
Аякты чуп тургаш, ол ажилдың чажыттарын
база сүмелээр. Чижээ, эвээш сугга аяк-сава
чугбас, алюминий омааштарны хайын-
дырбас, карарып каар, аяк-саваны арыг
аржыл-биле кургадыр чодар, паш дүвүнде

чыпшынган чемни холу-биле дырбап чугбас
дээш, оон-даа өске.

Хеп чуурда ак хептерден эгелээр, курга-
дырда ыялап-ла аңдарар, херимге хеп аспас,
хеп азар хендир азы демир сывырындак
херип алыр, чугган хевин хонук-хонуу-би-
ле даштыгаа тургуспас, шкафче чурумнуг
шыгжаар. Хирлиг хепти овааландыр чыг-
бас, бичии хос үе болурга, эвээштеп чуп
алыр. Телевизорда солун кино көрүп оргаш,
эвээш хепти (ук, иштики хеп) чуп ап болур.

Ада киж боду бажыңга ажил кылбас,
херим септеп турганын оолдары көрбээн
болза, кымдан үлежер алырыл? «Даштын
херимивис кээп дүшкен-дир, барып кылып
каг» деп, ындыг ада оглун канчап айбы-
лаарыл?

Ада-ие боттарының уругларындан
аңгыда, өске аныак кижилерге үлежер
көргүзерин утпас болза эки. «Хол изин, бут
изи чандыр баспас» дээр болгай, ынчангаш
ажы-төлүвүске бүгү талалыг эки үлегерни
көргүзүп-ле чоруур болзувусса, ажы-
төлүвүс дээш кажан-даа арнывыс кыспас,
сагыжывыс аарывас, ыятпас, човавас бис.

Дарый ХЕРТЕК,

Тес-Хем кожууннун Кызыл-Чыраа
ортумак школазында орус дыл, чо-
гаал башкызы, РФ-тиң өөредилгезиниң
хүндүлүг ажилдакчызы.Хөй талалыг
кижизидилгениң
түңнели —
кадык уруглар

Кижизидилге талазы-биле ажыл-
ды кымнар чорударыл? Ада-ие,
уруглар садтары, школа, хөй-ниити
черлери.

Тес-Хемниң Кызыл-Чыраа ортумак
школазында кичээлдерден аңгыда,
класстан дашкаар уругларның сонугу-
галы-биле немелде кичээлдерни,
бөлгүмнерни эрттирип турар. Школа
директору А.В.Эрендей, өөредилге
талазы-биле оралакчызы Ч.Б.-С.Карти,
кижизидилге талазы-биле оралакчы
В.В.Дижитмаа олар бо ажылче кол
кичээлгени угландырган. Школада
эртип турар хемчег бүрүзү план езу-
гаар солун болгаш бедик деңгелде.
Бо бүгү ажилдарда ада-иениң кир-
жилгези улуг.

Эң-не солун немелде кичээлдерни
дараазында башкылар эрттирип турар.
9-10 класстарга А.М.Дандаа «Бисти
дескиндир — геометрия», А.А.Эрендей
«Россия Федерациязының хоойлула-
ры», Ч.К.Дижитмаа «Каң кадык болу-
ру» деп темаларга.

Оолдар, уругларны ада-ие бойдус-
ту хумагалап, камнап билер кылдыр
шаг-шаандан бээр кижизидил чор-
раан. Төрзэн чуртунга, мал-маганга,
спортка ынак кылдыр тыва чоннун
езу-чаңчылдарыңа даянып чорутту-
нуп турар кижизидилге ажылы Ак-Эрик
суурда бир онзагай. Ылаңгыя ада-ие
ажы-төлүңге чажындан-на аът мунду-
руп, 4-5 харлыындан хүрешке хандык-
шыдып, сонуггалын оттуруп келген.
Уругларга аъттың дериг-херекселин
шын адап, канчаар кылырын өөредип
тайылбырлаары, эдилелин камнаар
кылдыр өөредири чаңчыл болган. Ада-
ие биле школаның харылзаазы бы-
жыг, кижизидилге ажылы чаңгыс аай
көрүштүг тургустунганда, ажы-төлдүң
сонуггалы хөй талалыг болуп болгаш
ажыл-ишке хандыкшылы улуг болур.

Ынчан ажы-төл бичиизинден-не
спорттун хевирлерин сонуггай бээр.
Улаштыр школага салым-чаянын
сайзырадып чоруй баар.

Кызыл-Чыраа ортумак школазын-
да 21 аңгы бөлгүмнер бар. Силерге
эки ажилдыг бөлгүмнерни танышты-
райн. Оларга «Хүреш» — С.Б.М.Соян,
«Аныак чылгычы» — К.Д.Х.Ланаа,
теннис — А.В.Эрендей, хаак —
О.Х.Доспан олар. Республика черге-
лиг чедишкиннерлиг бөлгүмнерге
«Шыдыраа» бөлгүмү хамааржыр.
Удуртукчу башкызы Е.М.Донгак, эки
түңнелдерни көргүскен өөреникчилер:
Валерия Соян — 5 класс, Агар-оол
Соян — 8 класс, Доржаа Мандал-оол
— 8 класс. Оон ыңай «Одагжыгаш-
та» деп бөлгүм республика чергелиг
«Театр дээрге бис бис» деп уран
чүүлдүң көрүлдезинге чедишкинниг
киржиң, «Эң-не эки эр роль» деп
шаңналга 9-ку класстың өөреникчизи
Эчис Сады төлөптиг болган. Бөлгүмнү
удуртуп турар башкы У.Н.Сады тыва
дыл, чогаал башкызы, төрүмелинден
артист салым-чаянын.

Хүреш секциязын билдилиг удур-
туп турарындан аныак мөгелер
көвүдээн. Оларга Ахмет Чаймаа,
Адыгжы Чаймаа, Саякар Сонам-оол,
Сүрен Сонам-оол, Сенги Даа-Хоо, Су-
муя Дандаа, Күдерек Эрендей, Доржу
Дижитмаа, Чимит Чамзы, Амыр-Санаа
Даваа дээш, өскелер хамааржыр.

Ч.ДИЖИТМАА,
хоочун башкы.

Солунга бижикчилээш, чогаалчыларга ужурашты

1953 чыл. Чөөн-Хемчик кожуунун Чадананың №1 ортумак школазының 9 класзынга өөренип тургаш, шыдыраа маргылдаазынга шору ойнаптар апарганымда, мээң хостуг үемде, улуг-хүнде, «Ленинчи орук» солунун редакциясында шыдыраачылар мени боттарының өрээлинче ойнаар дээш чалай бээр турган. Мен оларның биле деңчыгы ойнап, олардан дуржулга ап, номдан өөренип, билим бидип эгелзэн мен.

Орта ынчан шыдыраа ойнаарында кончук ынак бухгалтер Ширнен деп акый турган чүве. Оюннары аразында ол мээң школада болуп турар солун ажилдар дугайында материалдан бижип экеп турарын сүмелзэн. Оон мен редакцияже шыдыраалап ойнап чоруурда, айтыра бээр боор дээш, ыяа-ла спортчу маргылдаа дугайында бичи чүве бижип алыр мен. Ону бижирин мээң берге турган. Ынчалза-даа мээң ол чүүлдерим «Ленинчи орук» солунга үнүп турар апарган, мен өөрүп, катап-катап номчуур-даа мен, а оон солунну шыгжап алыр мен.

«Ленинчи орук» солунун редактору Күжүгет Серзеевич Шойгу турган. Май айда школага өөредилге чылы төнерге, чанар деп турумда, бухгалтер мени эдертип алгаш, өрээлинге апаргаш, демир шкафан гонорарың-дыр дээш, элзэн акша берген. Мен оон-биле хөйлең, чүвүр болгаш чигир-чимис садып алгаш, чана берген мен.

Ол үеде колхозчу амыдырал берге турганын эскерген мен. Ачам суглар айда, чылда акша албайн ажилдап турган, а чыл төнчүзүндө шоодай тараа берзе ону алыр. Авам инзэн саггаш, сүдүн ааржы, өрөмезин саржап кылырынга ажыглап турган.

Мен өгге «Шын», «Тываның аныяктары» болгаш «Сылдысчыгаш» деп солуннарны номчуп, кым чүнү бижээнин сонуургап номчуур турдум. Өөренип турар кижин солунче хөй чүве биживейн турган мен. А чүгө дыштанылган үезинде бир, ийи материалдар бижип алыр апарган мен. Кажан школы дооскаш, студент апаргаш-даа, школага башкылап ажылдай бергеш-даа, көргөн, билген чүүлдеримни бижээш, солуннар-биле харылзаам үспзэн мен. Оон мээң «Шын» солунун редакциязында, оон бижикчизи сен дээн бижик чоргузупкан. Материал бижириде чамдык кижилерге көргүзөр ужурул турган.

Ынчан солуннарга үр бижикчилей берген кижилерни, суурда партия организациязы Кызылга редакцияларның билиг бидер семинарларынче өөредип чорудуптар. Аңаа мен база өөренип чораан мен. Орта солунун болгаш партия обкомунун ажилдакчылары биске шыңгы негелдени кылып, солун жанрларын өөредип, дыл, домаавысты шын бижип, чугаалаарына практиктиг дузаны берип турган. Бижири дээн теманы кончук эки билерин сүмелээр чүве.

Мен ол семинарга өөренип алган билимни ажыглап тургаш, Чөөн-Хемчик кожуунун Иймеде Карл Маркс аттыг совхозтун мурнакчы өшкү кадарчызы, күш-ажылдың Кызыл Тук орденин эдилекчизи Дүктүг Шактаровна Саттың кижизиг, күш-ажылчы чаңчылын, малга кызыгаар чок ынаан, чурттап турар чери кадыр-кашпал Теректиг хеминге муңгаравайн, бердинген ажилдап, чурттап чоруурун дугайында баштайгы чурумалымны бижээш, «Шын» солунга үндүргөн мен.

Ол үеде көдээге Тываның солуннарын шуптузун чагыдып алгаш, номчуп турган мен. Аңаа солун чечен чугааларны, шүлүктөрнү, а чамдыкта тоожу болгаш романдан үзүндүлерни парлап каан болур.

Кызыл хоорайга келгенимде, солуннар редакцияларына барып, ында ажилдап турар чогаалчылар-биле танышып, чугаалажып турган мен. Ынчаарда аңаа чогаалчы Монгуш Доржу, Кечил-оол Экер-оол, Карыма Түлүш, Шомаадыр Куулар болгаш Күстүгүр Сат суглар ажилдап турган. Мен баштайгы шүлүктөримни ол чогаалчыларга көргүзүп, сүмелерни ап

турган мен. Мээң бүзүрөп, солунга бир, ийи шүлүмүнү үндүрүп-даа бээр турду.

Мен школының үстүкү класстарында математиканы орус дыл кырынга башкылап чораан болгаш тыва дылымны кошкак билер турган мен. Ону эдип алыр дээш, тыва дылды номнардан өөренип, солуннарны болгаш чогаал номнарын кичээнгейлиг номчуп өөренип эгелзэн мен.

Бир хүн чагаа келди, чазыпкаш номчурумга, мени тыва чогаалчыларның ийиги съездизинче чалаан болду. Кайгай берген мен. Ол 1957 чыл үези турган чүве. Мен чогаалчыларга кандыг-даа хамаарылгам чок, солуннарга материалдар бижип, бодумга шүлүк чогаадып чоруур кижин деп бодаан мен. Чогаалчылар съездизинге киржип, чугаа кылыры улуг харысалга болур болгай деп билдим. Ынчан аныяам кончук, чээрби ийи харлыг турган мен. Ам канчаар боор, чогаалчылар съездизин сонуургап, киржир бодааш, Сүт-Хөл кожуунун Хөр-Тайга школындан Кызылче чорупкан мен.

Съезд эртем-шинчилел институтунга ажилын эгелзэн. Аңаа коммунист партияның башталгазы-биле чогаалчылар чонну ажил-ишче, сайзыраңгай амыдыралче канчаар көдүрүп ажилдааның дугайында илеткелди оон баштаар чериниң даргазы Олег Сагаан-оол кылган.

Съездиниң узун чапсарын чарлаптарга, ырак эвесте бир столоваяга чааскаан чөмнөп орган мен. Мээң чанымга, та кайың чеде хонуп келгеннери ол, чогаалчылар Степан Сарыг-оол, Олег Сагаан-оол сандайларга олурупкаш, адымны, кайың келгенимни, чүнү кылып турарымны айтырарга, харылап берген мен. Улуг чогаалчылар-биле мынчаар чоок олуруп алгаш, чугаалажыр таварылга мээң турбаан. Оларның хөглүг чаңы, сонуургалы мени кайгаткан.

Хүннүң ийиги чартында съездине чогаалчыларның саналдары болган. Эртенинде семинарлар эгелзэн. Мени чогаалчы Алдын-оол Дүлүшевич Даржааның бөлүүнче кириген болду. Өрээлинче ол мени кирип алгаш, «Шын» солунче мээң бижээш, чоруткан шүлүктөримни сайгарып эгеледи. Ында бир шүлүмде: «Номуну хаваам орта үстүргештин, удуй бердим» деп бижип каанымны номчупкаш, хүлүмзүрү аарак менче көргөш: «Сен хавааңче номбиле үстүрүптерге, канчап удуур кижин сен?» — дидир. «Ол сөстүн шын утказын билбээн сен» — деп органы ол. «Сээң шүлүктөңдө мындыг янзылыг частырыглар хөй-дүр. Шүлүк бижириң уран аргаларын ам-даа өөренир херек» — деп чугаазын доосту. Оон мен орукка чанып ора, сагыш-сеткилди чоннун амыдыралы-биле холбап, шүлүк бижири берге-дир, ону ам биживес деп шитпирлеп алгаш, аалга элзэн каш айларда шүлүк биживээн мен.

Бир катап «Шын» солунну номчуп олурарымга, Кызылда Улусчу чогаадылга төвү Сергей Бүрбүнүң эгелзешкини-биле Совет эрге-чагырганың 50 чылынга база В.И. Ленинниң 100 чылынга тураскаадып, клубтарга херек, бо үениң чаа кожамыктарын, каттырынчыг болгаш шоодуглуг чугааларын, кыска шиилерни бижириңге мөөрей чарлаан болду.

Аңаа киржир дээш белеткенип: «Бир-ле кыстың дугайында» деп шоодуглуг шүлүктү бижип алган мен. Ажилчынар, тараачынарның идегелдиг өңүү В.И. Ленин, оон «Капитализмниң кедизи чок, ирик дөстүг» деп философиялыг бодалдарында үндөзилеп, «В.И. Ленин» деп шүлүктү база бижип алдым. Ол ийи шүлүмнү мөөрейге чоргузупкан мен.

Элзэн үе эрткенде, мени Кызылга чедип кел деп дыңнаткан болган. Улусчу чогаадылга төвүңге чеде бээримге, оон директору Е. Захаринская мени эдертип-кеш, бодунун өрээлинден үнгөш, өске бир өрээлче кири берди. Ында стол артында олурган карак шилдиг, чолдаксымаар, семис кижин-биле мөңдөштүм. Бо чогаалчы Сергей Бакысович Бүрбү-дүр деп сактып келдим.

Сергей Бүрбү Е. Захаринская-биле чугаалашкан сөөлүңде, чогаалчы туруп келгеш, стол кырында чыткан мактал бижикти алгаш, ында бижип каанын аяныг номчуп, мөөрейге ийиги черни элзээн дээш, мээң адымны адааш, чагаа хавын болгаш мактал бижикти мээң холумга, менче хүлүмзүрүп тура тутсуп бергеш, холумну дыңзыг тутту.

Оон кабинеттен үнүп чоруур деп турумда, чогаалчы менче көргөш: «Хөй бижири, өөренир херек» деп чагыын берип тур. Мен чөпшээрэжип, бажым согаңадып кагдым. Ол чылын мээң шүлүктөримни «Аныяк үннер», «Ашпас хүн» деп номнарга бир-бир кириген болган.

Өрээлимге келгеш, хүндүлел бижиимни топтап көрүп, номчуп орташ, чагаа хавын чазыпкан мен. Ында 20 рубль бар болду. Ам бодап олурарымга, ынчан 20 акша элзэн үнелиг турган. Чаданадан Кызылга чедир 5 акша-биле автобустап чоруй баар турган.

Иймеге бажыңымга олургаш, бажымга Сергей Бакысович Бүрбүнүң: «Хөй бижири, өөренир» дээн чагыын сактып келдим. «Ам бижири бе? Өөренир бе?» деп бодумга айтырыглар салгаш, боданып ор мен. Оон ам калбак чогаалды өөренип бижип көөр деп шитпирлеп алган мен.

Тыва чогаалчыларның чечен чугааларын номчуп, өөренип эгелзэн мен. Чечен чугааларның тургузуу дөмейлешкек-даа болза, чогаалчылар бир-ле онзагай шынарларлыг болду. Олардан Салим Сазыгович Сүрүң-оолдун «Анай» деп чечен чугаазын сонуургаан мен. Улаштыр орус чогаалчыларның чечен чугааларын база өөренип турган мен. Ону канчаар бижириң орус башкылар боттарының номнарында тода бижээн болду. Эң ылаңгыяда М.С. Тургеневтиң «Бора-Хөкпеш», А.П. Чеховтун «Ваня» деп чечен чугаалары чоннун күзелин канчаар илередип турарын онза кылдыр билип алдым. А.С. Пушкинниң «Капитан уруу» болгаш Донгак Бегзиниң «Өңүктөр дугайында тоожу» деп чогаалдарының эге бүрүзү чечен чугааның тургузуу-биле бижиттингенин эскердим.

Оон амыдыралдан көргөн болуш-куннарымның темазын, кол утказын илередип, улуг эвес чечен чугааларны бижип эгелзэн мен. Оон тургузуу сагывышаан, нарын домактарда бижик демдээнден эгелзэш, сестерниң шын утказын болгаш туружун домак бүрүзүңге билири чугула болду. Ам тыва дыл талазы-биле хөйүнү билири негеттинип келген. Шудургу өөренип, ажилдап тургаш, элзэн каш чечен чугааларны бижип алгаш, каш катап эде бижип тургаш, солун черинче чоргузарымга, үнери-даа, үнмези-даа турган.

Бодумга негелдени шыңгырадып тургаш, чечен чугааларны янзы-бүрү темаларга уругларга бижип турган мен. Ынчаарда «Тываның аныяктары» солунга ажилдап турган, чогаалчы Кечил-оол Экер-оолга көргүзеримге, бо чечен чугааларны ном кылдыр үндүрүп болур дээш, Тываның ном үндүрер черинге дужаап берген. Удаваанда «Алдын холдар» деп ат-биле мээң уругларга бижээн, бичи чугаа номун үнген. Номун үнерге, өөрүмзе-даа, бодум сестип эгелзэн мен. Чаңгыс шүлүк-даа, чаңгыс чечен чугаа-даа бижээн кижини чогаалчы деп адап болур болгай. Ам чогаал бижээш, хөй шүгүмчүлел алыр-ла болгай мен деп бодай берген мен.

Үениң бергезинге таварышкаш, ажы-төлүм-биле көдээден Кызыл хоорайга көжүп келгеш, бичи бажыңнарга сыңмарлажып чурттап эгелзэн бис. Бир катап Саая Майнак деп чогаалчы эжим-биле өрээлинге чугаалажып олурувуста, чогаалчы, Чогаалчылар эвилелиниң даргазы Черлиг-оол Чашкымаевич Куулар биске ужуражып келгеш, мээң-биле таныжып ора, мен бир ном үндүргенимни болгаш солуннарда бижикчилеп чораанымны билер болганындан мени: «Тыва Чогаалчылар эвилелиңе кирер болзуңарза, билдиришкиңден бижип эккелчир, эвилел хуралыңа көөр бис» — дээн.

Оон мен күзелімден билдиришкинни

бижип алгаш келиримге, мен хуралыңа таныштыргаш, чуслаашкын-биле Тыва чогаалчежигүнү кылдыр хүлээп алган оол Куулар мээң ак орукту ажык сеткилдиг, буянын кижин билген мен. Кежигүнге кирип алган, ол мээң бир дугаарында, бижип турган чеге оон херээжен кижилерниң угаан-мен кири дээштиг чогаалдардан сүмеледи.

Мээң соруум улам китек бодум шаам-биле ажылдап, хкүүседир дээш «Аңгырлар чаген» деп чечен чугаалар, тоолу болгаш «Октаргайга ужурап, фантастика аянынга, «Албан д» «Хеймер-оол» деп документал жуларны бижээн мен. Оларның, чырыкче үндүреринге акша-теңишпейн барган. Пенсионер ки акша чок-ла болгай. Бир чазы «Тыва — бистиң өргэзвис» деп келуп турда, Чөөн-Хемчик кожуун оолдары «Чолаачының баштак» шүлүмнү ырлажып, үнүп ээрке калган мен. Залда чон ыры төнө тиледир адыш часкаан. Сөөлүгеним, ол шүлүмге аялганы кон Кара-Кат Ооржак чогааткан бол.

Амыдыралдың агымында калбас дээш, Тыва Республика турган хөй мөөрейлерге база турган мен. Ол мөөрейлериниң эки черлерин алгаш, тос мактал болгаш дипломнар-биле шаңнап бажыңымда көрүп, чыскаай каа оргулаар-дыр мен. Эң сөөлүгү кожунун 250 чылынга чогаалчы Борахович Кенин-Лопсанниң 90 нынга тураскааткан чогаал мөөүшкү черни алганы дээш мээң диплом бижик база бар апардызи-биле мен бодап олурарымга чылар бо мөөрейниң түңнелин тургаш, мээң бижээн чогаал багай эвес түңнелди берип тур деп билген мен. Ол база мээң берип турган.

Назы-харым улгадып, ам сээ даа берген болза, тура дүшпөс сияда литература чылынга турдып, уругларга херек болгу канчап Черниң эдеринчизи апар деп эртемденнерниң гипотези үндөзилзэн чаа номну бижээш, ны чээп ап тургаш, бо чылын чө үндүреримге, садып алыкчылар эвээш болурга, элдепсинип ту Шаанда номну дилеп чорааш, сады чүве болгай.

Бичиимден эгелзэш, ойнап, ам-даа ойнап чоруур ынак о тываларның ойнап чорааны шы болгай. Ону ойнап тургаш, шыда мастерге кандидат атты чедип а Бодум башкы кижин болгаш, Тыва харлыгларга шыдыраага өөредип чок болурга, бичиилерге, ада-иези ажыглап өөренир кылдыр «Шы чыран аргалыг (хөй аргалыг)» деп номну тоол аяны-биле бижип доос

2012 чылда Новосибирск хоор «Эртем» дээр ном үндүрер черин темден, чогаал шинчилекчизи, очулдурукчу болгаш шүлүкчү Сайла Комбунун үндүргени «Тыва литература деп номун ажып, көрүп оларымга, мээң дугайымда мынчаар бижээн б «А. Ондар чогаал сюжедин тургузуу мастер, маадырларының характерин гаш психологиязын чедимчелиг тур билер кижин» деп каан болган.

Россияда-даа, Тывада-даа тура чылы болганда, бисте уран чогаалчыларга, шүлүкчүлерге бол бүгү-ле чогаадыкчы салым-чаа кижилерге, солун, чараш идея чача-чаа номнары бижип үндүрү чедишкенин, кадыкшылды күрү Номчукчуларыңар хөй-ле болзуну рай! Курай!

Алдын-оол Ондар пенс

Кызыл хоорай.

ССРЭ-ниң алдарлыг тренери

Хостуг хүрешке Делегейниң мөңгүн медалының эди-ни, команда талазы-биле кубогунун ийи дакпыр чемпи. Европа диптиң чемпи. «ССРЭ-ниң алдарлыг тренери» деп бедик тиилел-ни, атты тыва мөгелерден чедир чүгүле Александр Доржу чедип алган.

Александр Хертекович Доржу чылда Барыин-Хемчик АКСЫ-Барлык суурга түстүң өг-бүлезинге ортун ооп төрттүнген. Бичии барлык школазынга 8 класс өөрөнгөн. 1973 чылда олун Кызыл хоорайның угаар профессионал-тех училищезинче өөренири-п турган. Республиканың булуңнарындан келген гелери оолдар-биле ки-соонда спортчу секция-жирик турганнар.

Александр Доржу баштай бокс секциязынга бижидип соонда каш ай бол-суг хүрешке ССРЭ-ниң тренери, эң чиик деңзиге эвилелиниң бирги чери маргылдааларга чаңгыс-даа киржип чораан Ми-маадыр-оолович Оюнунуң турганы хостуг хүреш-зынче чоруп эгелээн. Онда бир чыл болганда, Оюн бодунуң талан-өөреникчизин дуңмазы, өскениң күш-культура ин-чаа-ла дооскан Валерий-оолович Оюнга хүлээдип

и чыл эрткенде, аныяк тренери өөреникчизи деңзи – 48 килограммга еш, Тываның чемпио-

ну атты чаалап алган. Бир-ле амыр-соксаал чок, аар-берге белеткелдер үезинде Доржу бергезингеш: «Башкы, ам черле шыдавас-тыр мен, чаңгыс арга кылып, шимчээр безин харыым чогул» — деп чугаалаарга, Вале-рий Маадыр-оолович карактарын чивеңнетпишаан, хүлүмзүрүп чугаалаан.

— Саша, сен ам-даа езулуг улуг спортче кирбээн сен. «Ти-илелге! Чемпион!» деп сөстөрни ам-даа эчизинге чедир билбес сен. Ам-даа хей күштү үндүрүп, бүгү тала-биле шыңгыы белет-кенир апаар бис. Сенден кончуг улуг сагылга-чурум, хевис кыры-га белеткелдер үезинде канчаар-даа аажок тура-сорук, кайгамчык улуг күш негеттинер. Ол бүгүнү төлөпти-биле шыдажып эр-тер ужурлуг сен. Тиилелгелер бергелерниң артында турар — дээш, белеткелдин уламчылаарын өөреникчизинден негээн.

Бо чугаа аныяк тренер, хос-тук хүрешке ССРЭ-ниң сту-дентилерниң «Буревестник» эки тура спорт ниитилелиниң чемпио-ну Валерий Маадыр-оолович Оюн-биле ооң өөреникчизи Алек-сандр Доржу оларның аразынга болган. Аныяк тренер В.Оюн бодунуң сөөлгү катап хевис кы-рынга үнүп, ынак спорту-биле байырлашканын сагынган...

Ынчан Кызылга хостуг хү-решке «Азия төвү» шаңнал дээш, Бүгү-эвилел маргылдаазы эртип турган. Ол маргылдааның эң чиик деңзиге бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Совет Эвилелиниң бирги чери дээш болгулаан маргылдааларның каш дакпыр киржикчизи, 48 килограммга ССРЭ-ниң эң шыырак дээн 6 спортчунуң санынга кирип чо-раан Валерий Маадыр-оолович Оюн сөөлгү катап хүрежи, улуг спорт-биле байырлажып турган үези. Ол бодунуң деңзиге кым-га-даа октатпайн, тиелетирбейн, хүрежирин соксаткаш, тренер ажылынче шилчээн.

Хостуг хүрештин эң чиик деңзиге Тываның мөгелери

А.Х.Доржу тренер башкызы В.М.Оюн-биле.

улуг-улуг маргылдааларга эки түңнелдерни чедип ап келген. Бо удаада ол деңзиге Тываның спортчу адын камгалаар шыырак мөге херек апарганы чугаажок. Валерий Маадыр-оолович тре-нер ажылынче шилчээн дораан, бодун солупку дег төлөптүг сал-галын белеткээр деп шийтирлеп алган.

Валерий Маадыр-оол-ович Хабаровскиниң күш-культура институтунга өөренип турган үезинде РСФСР-ниң алдарлыг тренери Дзантемир Зангиевтиң дуржулгазын ажыг-лап, башкызының аңаа өөредип каан чүүлдерин бодунуң тренер ажылының кол чүүлү кылып алган.

Ажылынга кызымак күже-нишикиниң түңнелинде ооң өөреникчилери хостуг хүрештин аваангыр-кашпагай аргаларын мерген шилчээдип ап, арга-дур-жулга, мергежил талазы-биле дадыгып олурган. Шак ыңдыг дадыгышкын кандыг-даа улуг маргылдаага шыырак белеткел, арга-дуржулгазы бедик удурла-ныкчылары-биле дидим сегиржип алышкына, тренериң ону өөреткен аргаларына, хевис кы-рынга үнүп келгеш, бодун канчаар алдынарындан сомалаттынар.

Аныяк тренериң кылып чору-дуп турар ажылының баштайгы түңнелдери бир чыл болган-да көстүп эгелээн. Баштайгы өөреникчилеринден Александр Чылбак-оол 48 килограммга баштай школачылар аразынга Сибирь зоназының чемпиону атты чедип алган. База бир чыл эрткенде, Александр Чылбак-оол «ССРЭ-ниң спорт мастери» деп бедик атты чедип алган. Ооң соон дарый эң чиик деңзиге база бир шыырак мөге өзүп орган. Ол болза — Александр Доржу-дур.

Хостуг хүрешке элээди оол-дарның аразынга Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң зоназының маргылдаазы 1977 чылда Владивостокка болуп эрткен. Аңаа Тываның шилиндек командазының кежигүннери база киришкен. Оларның аразындан Александр Доржу эң чиик деңзиге кончуг эки хүрежи, шупту удур-ланыкчыларын арыг октааш, чемпионнаан. Оон эгелээш-ле, Александр Доржу республика иштинге-даа, өске-даа черлерге бедик түңнелдерни чедип ап эгелээн. Республикага болган улуг улус аразынга маргылдаага база чемпионнааш, Тываның шилин-дек командазының кежигүнүнге кирген.

Александр 1981 чылда «Спар-так» эки тура спорт ниитилелиниң Россия чөвүлелиниң түңнел ужу-ражылгазында элээди оолдар аразынга ССРЭ-ниң чемпио-ну Садыков-биле ужуражып, кайызының-даа саны 23:23 болуп төнгөн. Ынчан ол элээди оолдар аразынга Россияның шилиндек командазының кежигүнүнге ки-рип, Совет Эвилелиниң бирги чери дээш маргылдаага кириш-кен.

А 1982 чылда Александр Доржу «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң Төп чөвүлелиниң чемпионадыга киришкен, 48 килограммга ийги шаңналдыг черни элээш, ол ниитилелдин шилиндек командазының ке-жигүнүнге киргеш, ВЦСПС-тин чемпионадыга киржир эргени чаалап алган. Бо чедишкин аныяк мөге, ооң тренери Ва-лерий Оюнга улуг өөрүшкү бол-ган. Чүге дээрге ВЦСПС-тин чемпионадын ол үеде шынар талазы-биле Совет Эвилелиниң бирги чери дээш маргылдаазынга деңнеп турган. Ынчанга аңаа Совет Эвилелиниң эң шыырак дээн шилиндек командазының шупту кежигүннери хүрешкен. Ол улуг маргылдаа Украинаның

Запорожье хоорайына болуп эрткен. Александр Доржунуң деңзиге 14 ССРЭ-ниң спорт мастери хүрешкен. Оларның аразында аныяктар аразынга Европа чемпионадының мөңгүн медалының эдилекчизи апарган Садыков, элээди оолдар ара-зынга Совет Эвилелиниң че-пиону Гусейнов дээш, делегей маргылдааларының өске-даа ат-алдарлыг киржикчилери хей болган.

Александр ол маргылдаага тренери Валерий Оюн-би-ле эки белеткелдиг баргаш, беш мөгени арыг болгаш сан талазы-биле ойнап алгаш, чемпион ат дээш түңнел ужуражылгазында Запорожье чурттуг К.Друвис-биле хүрешкеш, аңаа каш-ла санны ойнаткаш, ийги черни элээш, ССРЭ-ниң шилиндек командазының кежигүнүнге кир-ген.

Мөге Александр Доржу-би-ле ооң тренери Валерий Оюн олар ол чедишкенинне сөт-кил ханып олурбааннар. Белет-келдин бичии-даа кошкатпайн, 1983 чылда болур ССРЭ-ниң улустарының спартакиадазынга белеткенип эгелээннер. Рос-сия Федерациязының шилиндек командазын спартакиадага бе-леткээри-биле эң чиик деңзиге Александр Доржу-биле кады 6 мөгени белеткел турган. Оларның аразындан чүгүле чаңгыс мөге РСФСР-ниң адын камгалап кир-жир. Маргылдаа эгелээр мур-нунда, РСФСР-ниң тренерлер коллегиязы улуг арга-дуржул-галыг, Якутия чурттуг, делегей чергелиг спорт мастери Васи-лий Гоголевтиң кандидатура-зынга доктааннар. ССРЭ-ниң улустарының спартакиадазының хостуг хүрешке түңнел оюннарын-да Василий Гоголев делегейниң дөрт дакпыр чемпиону, Москва чурттуг Сергей Корнилавке чи-ги-биле октаткан.

ССРЭ-ниң улустарының спар-такиадазы-биле чергелештир ол-ла үеде ССРЭ-ниң спорт комитетиниң шаңналы дээш хостуг хүрешке делегей чер-гелиг маргылдаа база болуп турган. Ол маргылдаага ССРЭ-ниң улустарының спартакиада-зынче кирбейн барган шыырак мөгелер хүрежи турганнар. Аңаа 20 ажыг чурттардан мөгелер хүрешкен. Ол маргылдааның деңзи бүрүзүңгө шаңналдыг черже кирген мөгелер ССРЭ-ниң улустарының спартакиадазының деңзи бүрүзүңгө шаңналдыг черлерни алган мөгелер-биле хүрежир турганнар.

ССРЭ-ниң спорт комитеди-ниң шаңналы дээш делегей маргылдаазының эң чиик дең-зиге алдарлыг мөге Гри-горий Христофоров түңнел ужуражылгаларының мурнунда Япониядан келген мөгени ок-тааш, бирги, ийги шаңналдыг чер дээш, бистиң чаңгыс чер-чурттуувус Александр Доржу-биле хүрешкеннер. Чемпион ат дээш түңнел ужуражылгада Алек-сандр Доржу Христофоровту 10:4 санга ойнап алгаш, бирги черни бүзүрелди-биле элээш.

(Уланчылыг).

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чу-руктары.

IN GRECO-ROMAN, FREE-ST AND SAMBO WRESTLING

Делегейниң бирги чери дээш хостуг хүреш маргылдаазында киржири-биле тыва мөгелерниң Киевте чеде бергени.

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогуң чагыдып ап болур. Чагыдар болза, өртэниң 50 хуузу баштай төлөп алыр. Өртэз Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная кудумчузу, 115,
(2 дугаар каът) Тел. 8(394-22)-6-60-40,
8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ИНН170108166930

Төлөвирлиг үндөзүңгө парлаан.

ФИЛИАЛ ФИТОЦЕНТРА «ПРАСКОВЬЯ»

Республика Тыва,
г. Кызыл,
ул. Сергея Лазо, 112
Тел.: 8-913-352-47-74

На правах рекламы.

ИНН 7707083893

ШАРЫ

Огромный выбор: конфетти, грамоты, открытки, буквы, цифры, украшения для машин, наборы для сервирования стола, ходячие шары, гелий.

Оформим шарами любой праздник!

Магазин «ВСЁ для ПРАЗДНИКА»
тел. 8-923-262-48-48

Төлөвирлиг үндөзүңгө парлаан.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина РФ Иргит Дурген-оол Кирововича о предоставлении в аренду земельного участка из земель населенных пунктов с кадастровым номером №17:01:0401087:233 расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Хертек Шириин-оол, д. 57, вид разрешенного использования (назначения): для ведения личного подсобного хозяйства, общей площадью 1065 кв.м.

В рамках действующего законодательства администрации муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва», в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д. 19, каб. № 222.

Вр.и.о. главного специалиста отдела Экономического развития и по земельно-имущественным отношениям администрации Сундуй А.А.

ГОРОДОК-ПРИНТ

- Полиграфия
- Силерниң чурууңар кирген белектер
- Сувенирлер
- Хепке бижиктер

Визиткалар, чалалгалар, календарылар, футболкалар, стаканнар, тивактар, сыртыктар, пазлдар, акрил магниттер, брелоктарны. Силерниң күзелиңер-биле кылып турар.

Кызыл хоорай,
Ленин кудумчузу, 50,
"Меридиан" садыг төвү,
офис 208.
Тел: 8-913-359-48-00.

ЧЕМПИОННАР ШКОЛАЗЫ

Келер үениң чемпионнары Баасан Баткар-биле.

Эрзиниң спорт школазы 1986 чылда тургустунган. Ында хүреш, бокс, волейбол секциялары бар. Ниитизи-биле 603 уруг (бокс – 62, хүреш – 226, волейбол – 317) хаара туттунган. 2013 чылда бут бөмбүү, 2015 чылда чиик атлетика секциялары немей ажыттыганы.

Спорт школазының билдингир спортчуларының аразында: делегей чергелиг кикбокска чемпион — Аяс Соян, Россия чергелиг бокска чемпион, Россияның бокска спорт мастери — Артыш Соян, Россияның бокска спорт мастери — Мөңгө Сам, «Наадым – 2014», «Наадым – 2015» аныяктар аразында

болган хүрештеринге шүүлген мөге, сумо хүрешке делегейниң аныяктар аразында Японияның Осака хоорайга болган маргылдаазында киришкен шилиндек команданың кежигүнү, 80 кг чедир деңзиги мөгелер аразында алдын медальдың эдилекчизи, «Евразияның интеллектуалдыг алдыны» делегей чергелиг бирги улуг шуулганында тураскааткан хүрешке Баасан Баткар шүүлген.

Алды харлыг бичии Баасанның кырган-ачазы Анатолий Романович хүрешке сонугарлыгын оттуруп, спорт школазынче кириген болгаш ооң эң кол маадыры, тренер-башкызы болган. Оон аңгыда сумо хүрешке

тренери Адар Начын-Кууларга, дзюдога тренери Иванович Хураганга өске-даа башкыларын өөрүп четтиргенин ити турар.

«Японияның Осакага тиилелгемни авам, Васильевна Чажытмаа каадып тур мен» — деген мөге чугаалады.

Моон-даа соңгаар адын төлөптиг камгап, делегей чергелиг хөй-хөй медальдарны чаалап, Баасанга күзеп каалың.

Шончалай Хо
Авторнуң тырттыг чуруу.

«Шынның» почтазы

ЭЖИШКИЛЕР

Эжишкилер демниг болза,
Эки үлө бүдүрүп каар,
Чалызында кандыг-даа ишти
Чажам дивейн бүдүрүп каар.

От-көс дег хып дээн аныяк,
чалыы үезинде аар-чиик, кан-
дыг-даа ажил-ишти чалданмайн
бүдүрүп, төрөл чонунга макта-
дып чораан хоочуннар бистиң
аравыста эвээш эвес.

Алдан-Маадыр сумузундан
Сүгдер Сүүр-ооловна Куулар
(Монгуш), Солун Кертик-ооловна
Ооржак (Ондар) оларның дуга-
йында бижикседим. Оларның
хилиң дег кара чаштарын ам
«ак хыраалар» шонупкан. 1950
чылдар үезинде Сүгдер Сүүр-
ооловна, Солун Кертик-ооловна
күш-шыдал, күзел-сорук кырында
комсомолчу кыстар тургаш,
«Алдан-Маадыр» колхозтуң эң-не
дээр дээн идепкейчи комсомол-
чулары турган. Сарыг-Булуңга
кукуруза ажаап, өстүрүп турар
үеде, бир гадан 30 центнер чедир
ногаан массаны ажаап ап, малга
хоолулуг силосту белеткежи,
колхозтуң баштаар чериниң
шаңнал-макталындан дүшпейн
турдулар. Кандыг-даа хөй-ниити
ажылындан чыда калбас, ыр-
лаар-шоорлаар, танцылаар-

самнаар улус чүве. Эжи-
ам кайызы-даа чеден аш-
чалза-даа олар эрес-сө-
дирбээн. Сүгдер Сүүр-
ооловна 5 ажы-төлдү төлөптиг
кылдыр өстүрген. Улус
Амир юрист эртемниг а-
чорааш, аар аарыгга та-
каш чок болганы хому-
Уруу Уран — башкы. О-
Артур, Арсен — ажылы-
гарлыкчы. База бир уруу
— эмчи. Сүгдер Сүүр-ооло-
уругларының уруглары
четкен. Уруг-дарыының
төлүн эриг баарлыг кы-
рактарып олар.

Солун Кертик-ооловна
луг. Олар база ажил-ап-
аңгы-аңгы адырларында
ажылдап чоруурлар.

Төгүлүг төрөөн чери
Маадыр сумузунуң бар
үндөзүн чурттап чыгарып
мааржыр хоочун эжиш-
каң дег кадыкшылды катта-
күзеп каайн.

Үе-биле дөңгө басып,
Үе-черге өөрүңер дег,
Айдың черге, чырык
Назы дөгүп чурттап чы-
Бораш О-
Сүт-Хөл кожуун.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва
Республиканың Информатизация
болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35,
редакторнуң дузалакчызы — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы
— 2-17-91, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хөй-ниити амыды-
рал килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10,
Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.

Тираж 4189. Номери парлаалгаже дужаганы: график езу-
гаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000073
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуника-
цияларга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннның Тыва Республи-
кага хайгаарал талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртү-
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко)
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары
цияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтыгынган саннары болгаш өс-
фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.